

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИРОДНЕ ІСНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Особливістю особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, є те, що вони спрямовані на підтримання існування фізичної особи як біологічної (психосоматичної) істоти. До особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, належать:

- право на життя;
- репродуктивні права;
- право на здоров'я;
- право на безпечне довкілля;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на сім'ю, опіку та піклування.

Першим та найголовнішим видом є **право на життя**.

Кожна фізична особа має невід'ємне право на життя. Під поняттям «життя» слід розуміти особисте немайнове благо, суть якого полягає в фізичному, психічному та соціальному функціонуванні людського організму як єдиного цілого.

Щодо виникнення права на життя то, воно виникає в особи з моменту народження, тобто моменту відділення живонародженого та життєздатного плоду дитини від організму матері. До народження закон охороняє інтерес зачатої проте, ще не народженої дитини.

Моментом припинення права на життя є момент смерті, а саме біологічної смерті, як моменту, коли встановлено смерть мозку, тобто повну та незворотну втрату всіх його функцій.

До змісту права на життя входять позитивні та негативні повноваження особи-володільця.

До позитивних повноважень слід відносити повноваження з володіння життям як немайновим благом та повноваження щодо користування життям способом, що не заборонено законом. Виділяти окремо можливість розпорядження життям недоцільно не тільки через фактичну неможливість відокремлення життя від особи носія, а й через те, що, легалізуючи таке повноваження фізичної особи в структурі права на життя, ми повинні будемо надати їй можливість реалізації цієї можливості, надати узаконену можливість вибору – «жити чи не жити». Безперечно, що ми далекі від думки, що у разі тотальної заборони фізичні особи не розпоряджатимуться своїм життям, однак ми також і переконані в тому, що наявність такої узаконеної спонукаючої згоди істотно збільшить кількість самогубств, еутаназій тощо.

При характеристиці права на життя необхідно згадати проблему еутаназії. Під поняттям «еутаназія» (від грец. «eu» – добре та «thanatos» – смерть) слід розуміти прискорення за допомогою медичних засобів за бажанням хворого безболісної смерті (активна форма) чи відмову від заходів, що продовжують життя пацієнту, який помирає (пасивна форма). На сьогодні проведення еутаназії у будь-якій формі в Україні заборонено (ч. 4 ст. 281 ЦК, ст. 52 Основ

законодавства України про охорону здоров'я).

До негативних повноважень права на життя належить право вимагати від усіх та кожного не порушувати відповідне суб'єктивне право чи іншим чином не перешкоджати його реалізації, а також вимагати правового захисту у разі такого порушення чи перешкоджання (ч. 2 ст. 281, ст. 282 ЦК).

Щодо негативного аспекту права на життя, а точніше захисту права на життя, то тут потрібно зауважити, що воно, як складова загального права на життя, може реалізовуватися й іншими особами, шляхом учинення будь-яких не заборонених законом дій, які спрямовані на захист цього права, наприклад, в порядку необхідної оборони вчиняються відповідні дії, що спрямовані на захист життя інших осіб.

Тому, з огляду на вище наведене, можна визначити **право на життя** як особисте немайнове право фізичної особи щодо володіння та користування власним життям, а також захисту власного життя та життя інших осіб, незабороненим законом способом.

Подібним до права на життя є **репродуктивні права фізичної особи**. Призначення цих прав полягає у виконанні людиною її місії – продовження людського роду. Безперечно, що основним повноваженням, яке становить зміст права давати життя іншим, є можливість виконання репродуктивної функції природним шляхом. Однак, окрім цього повноваження, репродуктивні права означають:

1) повноваження на стерилізацію, тобто юридично гарантовану можливість проведення медичної операції з метою позбавити біологічний організм здатності до репродуктивності (відтворення). Цим правом наділені повнолітні фізичні особи (як чоловік, так і жінка), які можуть реалізувати його лише за власним бажанням, а для недієздатних фізичних осіб – за згодою опікуна;

2) повноваження на штучне переривання вагітності, яким наділені лише жінки, за умови, що вагітність не перевищує 12 тижнів. Штучне переривання вагітності від 12 до 22 тижнів провадиться лише за згодою об'єктивно інформованого дієздатного пацієнта на медичне втручання, окрім випадків, коли існує реальна загроза життю хворої жінки. Причому окрім згоди жінки на переривання вагітності від 12 до 22 тижнів мають бути обставини, що дозволяють переривання вагітності після 12 тижнів вагітності за медичними (наприклад, наявність у жінки туберкульозу, вірусного гепатиту, сифілісу, злоякісних новоутворень, хвороб ендокринної системи тощо) та соціальними показаннями;

3) повноваження на застосування допоміжних репродуктивних технологій – право на яке мають повнолітні жінки та чоловіки за медичними показаннями. Таку операцію здійснюють за наявності письмової згоди осіб, та збереження лікарської таємниці. Порядок проведення зазначених дій регламентується чинним законодавством та здійснюється шляхом застосування затверджених методів (екстракорпорального запліднення сурогатного материнства тощо).

Із зазначеними правами тісно пов'язане і **право на здоров'я**. Під

особистим немайновим благом «здоров'я» слід розуміти наявний стан життєдіяльності організму, який визначається системою якісних та кількісних медичних показників. У законодавстві визначено також і поняття ідеального здоров'я, тобто стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів.

Право на здоров'я є значно ширшим, а ніж передбачено Конституцією України право на охорону здоров'я. До змісту права на здоров'я належать позитивні та негативні повноваження володільця цим благом.

Позитивний зміст права на здоров'я становлять повноваження з володіння, користування й обмеженого розпорядження своїм здоров'ям, як соматичним, так і психічним. Поняття володіння та користування здоров'ям ідентичні аналогічним повноваженням у праві на життя. Повноваження ж щодо обмеженого розпорядження, на нашу думку, містить перелік активних діянь:

1) надання медичної допомоги, тобто можливість вимагати надання кваліфікованої медичної допомоги, у випадках, що визначено законом;

2) звернення за наданням медичної послуги, що передбачає можливість вибору лікаря та його заміну, можливість вибору лікувального закладу та методів лікування відповідно до рекомендацій лікаря;

3) відмова від наданням медичної послуги, що означає можливість відмови повнолітньої дієздатної фізичної особи, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними від надання їй медичних послуг;

4) вимога про припинення надання медичної послуги, тобто можливість повнолітньої дієздатної фізичної особи, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, якій уже почали надавати медичні послуги, відмовитися від продовження здійснення цих послуг;

5) донорство крові та її компонентів і трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів, тобто можливість передачі від однієї особи (донора) до іншої особи (реципієнта) крові та її компонентів, органів чи інших анатомічних клітин, а також репродуктивних клітин;

6) штучне переривання вагітності;

7) участь у медичному експерименті, яке забезпечується лише за вільною згодою повнолітньої дієздатної фізичної особи.

Негативний аспект права на здоров'я полягає у вимозі до всіх утримуватися від будь-яких порушень цього права чи створення перешкод з його реалізації, виконання обов'язків, передбачених законодавством. Причому кожний має можливість вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. У разі порушення цього аспекту права на життя фізична особа наділяється правом застосувати відповідні способи його захисту.

Отже, **право на здоров'я** – це суб'єктивне право фізичних осіб, що виникає щодо здоров'я як нематеріального блага та забезпечує володіння, користування, розпорядження цим благом, а також його правову охорону.

Потрібно визначити також і певну сукупність інших прав, які тісно пов'язані з правом на здоров'я, однак не входять до його змісту. До таких прав

законодавець відносить:

1) право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК), до якого належить право фізичної особи на достовірну, доступну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я, окрім випадків, коли ця інформація може погіршити стан її здоров'я, стан здоров'я її батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників, або зашкодити процесові лікування. До цього права слід відносити також і передбачену законом можливість у випадку смерті фізичної особи бути присутніми при дослідженні причин її смерті та ознайомитися із висновками щодо причин смерті членів сім'ї фізичної особи, або інших уповноважених нею фізичних осіб;

2) право на таємницю про стан свого здоров'я (ст. 286 ЦК), яке означає право фізичної особи не розголошувати та вимагати від інших осіб нерозголошення інформації про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також відомості, одержані при її медичному обстеженні. Гарантією цього права є пряма заборона законодавця вимагати та подавати за місцем праці або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи. Однак це право може бути обмежено, наприклад, для осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу і повинні повідомити одна одну про стан свого здоров'я (ст. 30 СК України);

3) права фізичної особи що перебуває в стаціонарі, які полягають в тому, що фізична особа, яка перебуває на лікуванні у стаціонарному медичному закладі, має право на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса та адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду (ст. 289 ЦК).

Доволі близьким до згаданих особистих немайнових прав є **право на безпечне довкілля**.

Під поняттям «довкілля» слід розуміти все те, що оточує особу. Насамперед це навколишнє природне середовище. Однак у багатьох випадках нас оточують й інші предмети, які не пов'язані з природою, наприклад, предмети праці, навчання та побуту, харчові продукти тощо.

Зміст цього права становлять відповідні повноваження фізичних осіб, а саме:

1) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – передбачена законом можливість особи вимагати безпечних, сприятливих умов проживання, праці, навчання, побуту тощо. Це право забезпечується визнанням незаконною будь-якої діяльності, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля та можливістю вимагати від кожного припинення такої діяльності.

2) право на достовірну інформацію про стан довкілля, тобто можливість безперешкодного отримання та поширення повної та достовірної інформації про якість харчових продуктів і предметів побуту, про умови проживання, праці, навчання тощо. Специфікою даного права є його додаткова регламентація нормами екологічного законодавства, законодавства про охорону праці, стандартизацію, сертифікацію, метрологію, низкою державних стандартів, будівельних норм і правил тощо.

Право на свободу – юридично закріплена можливість особи діяти на власний розсуд, відповідно до своїх інтересів та мети.

Однак право на свободу не слід розглядати як закріплену законом вседозволеність. Воно також повинно мати передбачені законом межі, оскільки неконтрольована свобода людини може перерости у свавілля. Реалізація права на свободу забезпечується передбаченою законом заборонаю будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання наркотичних та психотропних засобів, учинення інших дій, що порушують право на свободу. Окрім цього, одним із видів гарантій дотримання цього права є також і заборона тримання фізичної особи в неволі, можливість затримання особи лише у випадках і в порядку, встановлених законом, і арешту або тримання під вартою не інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Із правом на свободу поєднано **право на особисту недоторканність**, під яким слід розуміти передбачену законом заборону фізичного, психічного чи будь-якого іншого посягання на особу з боку інших осіб.

До змісту права на особисту недоторканність слід віднести заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання, а також фізичного покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей і підопічних. Також правом на особисту недоторканність охоплюється право на розпорядження щодо передачі після смерті фізичної особи своїх органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам (ч. 4 ст. 289 ЦК), а також право особи на донорство крові, її компонентів, органів, інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин (ст. 290 ЦК).

Досить важливим у системі особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, є **право на сім'ю, опіку, піклування**. Під поняттям «сім'я», згідно з чинним законодавством розуміють осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ст. 3 СК України).

До права на сім'ю належать:

1) право на створення сім'ї (ч. 1 ст. 4 СК) означає передбачену законом можливість фізичних осіб, які досягли шлюбного віку, а в передбачених законодавством випадках і фізичних осіб, що не досягли шлюбного віку, створювати сім'ю на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства;

2) право на вибір осіб, які утворюватимуть сім'ю, – можливість як вільного вибору партнера за шлюбом, так і можливість батьків вибирати народжувати чи усиновлювати їм дітей і яку кількість тощо;

3) право на перебування в сім'ї, до якого належить передбачена законом можливість фізичних осіб, незалежно від віку, жити в сім'ї. З досягненням повноліття фізична особа сама вирішує, чи перебувати їй в сім'ї, чи ні. Що ж до дітей, то вони перебувають в сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними

не проживають;

4) право на повагу до сімейного життя, яке може бути забезпечено заборонаю втручання з боку інших у сімейне життя фізичної особи, окрім випадків, що прямо встановлено в законі;

5) право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї, що означає заборону перешкоджати особі підтримувати моральні, духовні, матеріальні та інші зв'язки з членами своєї сім'ї незалежно від того, де особа перебуває (ч. 3 ст. 291 ЦК);

6) заборона розлучення з сім'єю, всупереч волі особи, що означає, що фізичну особу не може бути всупереч її волі розлучено з сім'єю, крім випадків, встановлених законом, наприклад, позбавлення волі за вчинення злочину тощо.

Правом на опіку наділено фізичну особу, яка є малолітньою та позбавлена батьківського піклування, або фізичну особу, яку визнано недієздатною. **Правом на піклування** наділено фізичну особу, яка є неповнолітньою та позбавлена батьківського піклування, або фізичну особу, яку обмежено у дієздатності. Ці права передбачають повноваження:

- на встановлення опіки та піклування;
- на вибір опікуна та піклувальника;
- вимагати звільнення опікуна чи піклувальника;
- на припинення опіки чи піклування;
- вимагати оскарження дій опікуна чи піклувальника.